

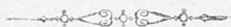
W.D.S. Proc. Nederlandsch
Genootschap

Br 1897

II. 14.

De

Bouwvallen van Parambanan

Gids voor Bezoekers

DOOR

Dr. J. GRONEMAN.

Eerevoorzitter der Archaeologische Vereeniging
te Jogjakarta.

JOGJAKARTA.

— FIRMA H. BUNING. —

1897.

De

Bouwvallen van Parambanan

Gids voor Bezoekers

door

Dr. J. GRONEMAN

lid van de Vereeniging der Archæologische Vereeniging

te Jogjakarta

JOGJAKARTA

— FIRMA H. N. NING —

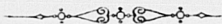
1907

2de 1897 N. 5.

DE BOUWVALLEN VAN PARAMBANAN,

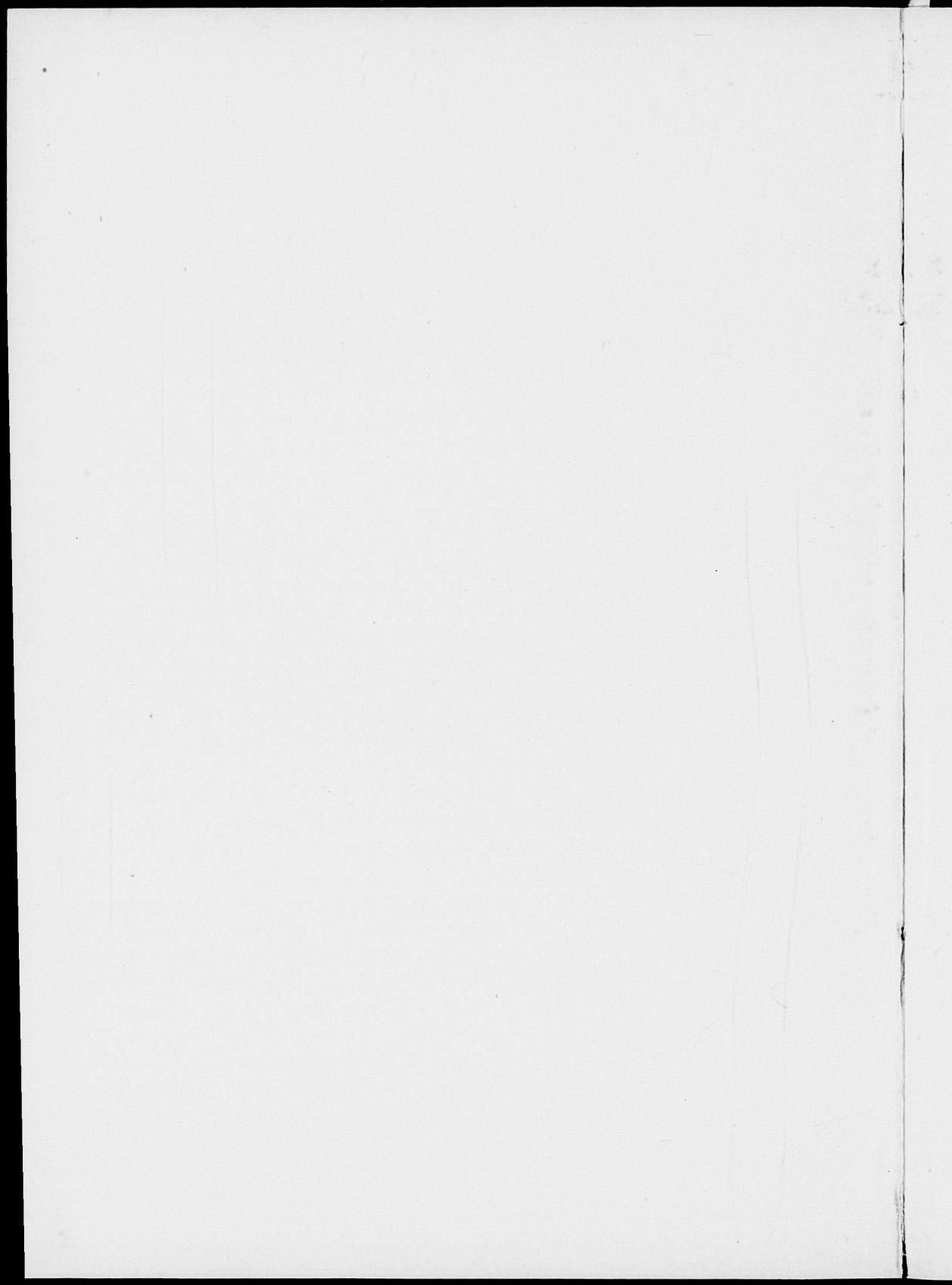

GIDS VOOR BEZOEKERS.

DOOR

Dr. F. Groneman,

*Eerevoorzitter der Archaeologische
Vereeniging te Jogjakarta.*

VOORBERICHT.

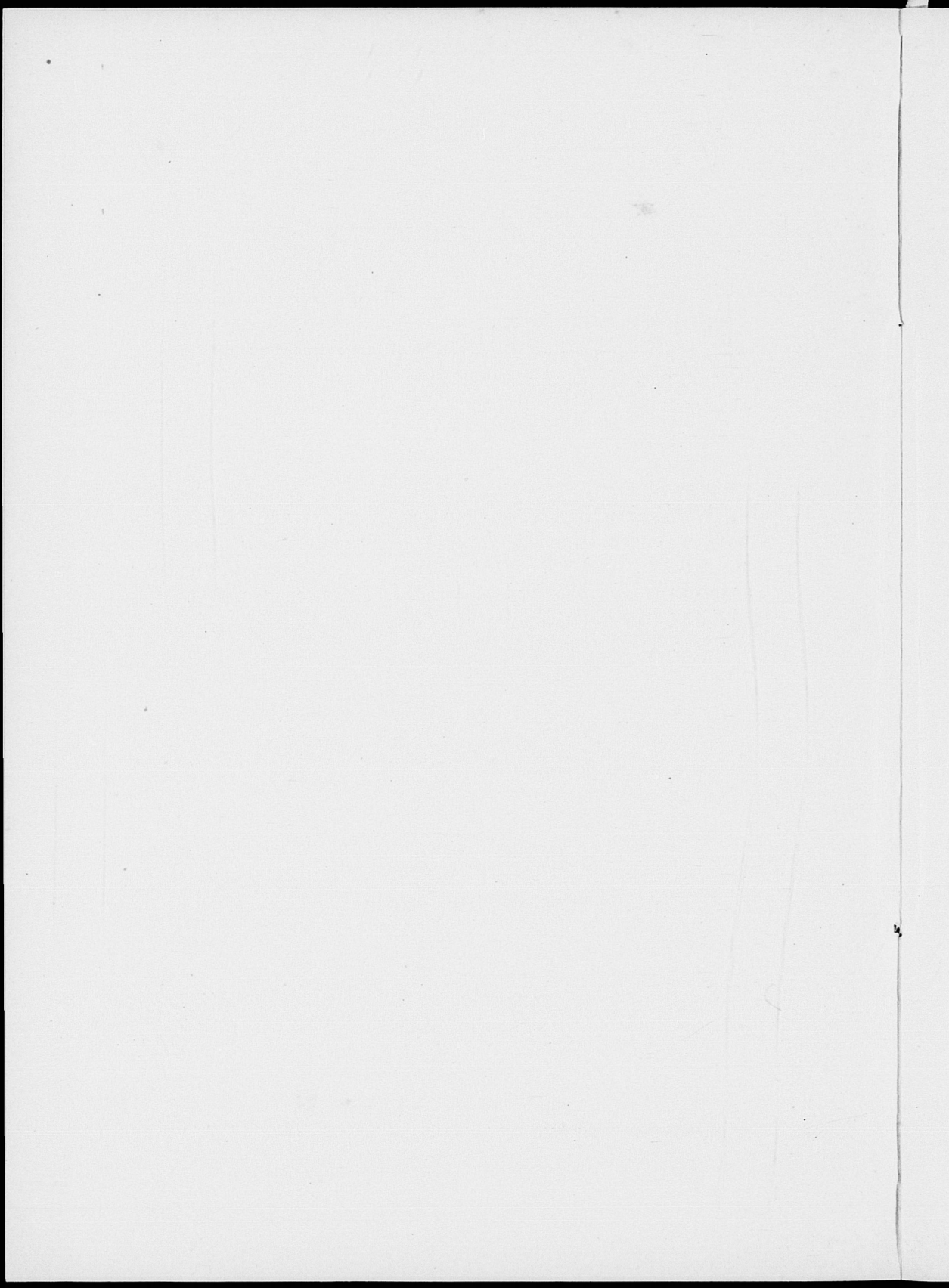
Ik schreef dit boekje alleen ten behoeve van de bezoekers van Parambanan, die willen weten wat zij dáár zien zullen, en een herinnering wenschen mede te nemen aan wat zij er gezien zullen hebben.

Jogiákartá, Juli 1897.

G.

N. B. De linguale javaansche *d* (ꦢ) wordt in dit werk door een *staande d* in kursief gedrukte woorden aangegeven, omdat de gebruikelijke *d* met een punt er onder in de drukkerij ontbrak; b. v. *Tjandi* en *Garoeda*.

INLEIDING.

Hoewel de bouwvallen van Parambanan geen enkel zuiver *Boeddhabeeld*, maar wel vele beelden van *brahmaansche* goden bevatten, pleiten toch verschillende redenen voor de meening, dat zij door *Boeddhisten* gebouwd zijn, en wel boven de lijkasch van vorsten en grooten van een boeddhistisch rijk.

Die redenen zijn, vooreerst:

De monumentale, met zonneschermen gedekte *bodhi*-boomen, die in groot aantal rondom den voet van elk der zes grootere tempels of *tjandi's* uitgehouwen zijn, en waaronder meestal, evenals onder dergelijke boomen aan de muren van den onbetwifelbaar boeddhistischen *Bārāboedoer*, en ook aan den even zeker boeddhistischen *Mêndoet*, *gandharwa's* en *gandharwi's* afgebeeld zijn, in de gedaante van vogels met menschelijke aangezichten en manne- of vrouweborsten, terwijl ook hier boven die boomen papegaaien of andere vogels zweven.

In de plaats van die *gandharwa's* overschaduwden deze boomen echter ook wel tijgers, herten of antilopen, rammen, hazen of konijnen, pauwen, pauwiezen, ganzen en andere vogels of viervoeters.

Voorts:

De vele klok- of *dagob*vormige bidschellen, waarmede menig ornament, bijv. de kransbogen boven de vele nissen en de rugleuningen der godenzetels, getooid werden.

En vooral:

De eigenaardige houding (overeenkomende met die waarin de *Bodhisatwa's* of Boeddhazonen, of aanstaande Boeddhā's gewoonlijk afgebeeld worden), die aan de goden van de vierde en hoogste beeldenreeks der drie westelijke tempels gegeven is.

Wat die beelden verschillende goden van 't Hindoe-pantheon voorstellen, waarvan enkelen aan hun attributen of symbolen duidelijk herkenbaar zijn, doch anderen door

't gemis of 't verlies, of door de onduidelijkheid der erg beschadigde kenmerken moeilijk meer herkend kunnen worden, bewijst niets tegen 't boeddhistische karakter dezer tempels, want wij weten dat de z. g. *noordelijke* Kerk, 't *Mahâjâna*, wier voormalige heerschappij in Midden-Java volkomen bewezen is, in vele brahmaansche goden slechts andere gestalten, *awatâra's* of verschijningsvormen, van den Boeddha zag.

Zelfs werd de brahmaansche *Trimôerti* of drie-éénheid, *Brahmâ*, *Wishnoe*, en *Isjwara* (*Sjîwa*) door den dichter *Tantoelar*, den mād̥jāpaïtschen Mahâjānist, één genoemd met Boeddha, zooals professor KERN in zijn opstel over 't oud-javaansche gedicht *Soetasoma* (1) ons geleerd heeft, en ik hem in mijn, door 't Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië in 1893 uitgegeven, plaatwerk: „*Tjandi Parambanan, na de ontgraving*” nageschreven heb.

Ook elders op Java en in Azië komen deze godenbeelden trouwens in mahâjānistische tempels voor. Enkele zooals *Sjîwa* en *Ganésja*, zag ik zelfs in hīnajānistische pagoden op Seilon.

Evenwel mag ik niet verzwijgen dat niet alle geleerden mijn meening aangaande 't boeddhistisch karakter van Parambanan deelen, en dat ook de Boeddhisten-koning van Siam daarin geen boeddhistische bouwwerken zag. Maar dit is begrijpelijk, als men aan 't zeer groote verschil tusschen deze (als ik recht heb ultra-mahâjānistische) tempels en de hīnajānistische pagoden van *zijn* rijk, van de Kerk zijner vaderen denkt, en daarbij weet dat Z. M. nauwelijks of niet op de boeddhistische kenmerken van Parambanan gewezen kon worden. Wij misten den tijd daartoe, omdat ons voorafgaand bezoek aan de *tjandi's* *Kalasan* en *Sari* de eerste morgenuren in beslag genomen had.

Ik kan mij echter buiten verband met het Boeddhisme geen vereering van den heiligen *bodhiboom*, 't symbool van den boom waaronder *Gaoetama* de Boeddhawaardigheid

(1) In de „Verslagen en Mededeelingen” van de Koninklijke Akademie, 3de reeks V.

won, noch ook de herhaalde voorstelling van klok- of *dagob*-vormige bidschellen denken. Naar mijn oordeel passen die niet bij andere, niet boeddhistische kunstwerken en stempelen zij dus ook Parambanan, ondanks 't ontbreken van *Dhjàni-Boeddhabeelden*, tot een schepping van boeddhistischen, *in casu* mahâjanistischen kunstzin.

De in de derde beeldenreeks der drie hoofdtempels, althans van den grootsten, voorgestelde *Râma*-legende verzwakt deze meenig evenmin, want ook aan de boeddhistische bouwvallen van *Panataran* (in *Kèdiri*), en in 't hînajânistische Siam en 't mahâjanistische *Angkor*, (in Siamisch *Kambodja*), komen *Râmâjana*-beeldwerken voor.

De beschrijving, die ik in de volgende bladzijden van de Parambanan-bouwvallen geef, is aan mijn bovengenoemd, maar voor velen zeker te kostbaar, plaatwerk en aan een vroeger, in „*de Indische Gids*” van 1887 opgenomen opstel ontleend en met de vruchten van later voortgezette studie en enkele toelichtingen van onzen Batavia'schen Indoloog DR. BRANDES aangevuld.

DE TEMPELGROEP.

De bouwvallen van Parambanan vormen een hoofdgroep van 8 *tjandi's*, 3 grootere en 3 kleinere, in twee reeksen tegenover elkander, de eerste reeks langs de westzijde, de andere langs de oostzijde van een ruim vierkant terras, en 2 nog kleinere tempels aan de uiteinden van de ruimte tusschen de beide reeksen.

De westelijke *tjandi's* hebben hun ingangen aan de oostzijde, de oostelijke daartegenover aan de westzijde; de twee kleinste hadden hun toegangen tegenover elkander, dus de zuidelijke in 't Noorden, en de noordelijke in 't Zuiden.

Buiten om 't terras, dat deze 8 *tjandi's* droeg, stonden eenmaal nog minstens 157 zeer kleine tempeltjes, waarvan wij alleen de fondamenten teruggevonden en pas gedeeltelijk ontgraven hebben. Zij vormden drie elkander omsluitende en trapsgewijs een weinig lager afdalende

vierkanten, en hadden hun ingangen naar buiten; de hoektempeltjes van 't buitenste vierkant hadden twee ingangen, aan elke buitenzijde één.

Brede ruimten in 't midden van elk der vier zijden van 't vierkant gaven toegang tot de vier openingen of poorten in den muur, die 't hoofdterras vroeger omsloot.

Buiten 't uiterste en laagste vierkant stond nog, benoorden den oostelijken toegang, een enkel dwergtempeltje, misschien 't eerste van een vierde reeks.

Wanneer wij aannemen dat de grootere hoofdtempels *mausolea* geweest zijn, gebouwd boven de asch van vorsten of andere hoofden of grooten van 't voormalige en zeer zeker eenmaal machtige Hindoerijk, dat ons, behalve deze bouwvallen, niets dan eenige steen- of koperinschriften en den naam van *Mataram* nagelaten heeft ⁽²⁾, dan dunkt mij de vooronderstelling niet gewaagd dat de asch van mindere grootheden, van leden der vorstelijke familie, van hofbeamten, en misschien van monniken in de kleinere *tjandi's* gerust heeft.

Wij zouden dan kunnen gelooven dat die vele *mausolea* achtereenvolgens, in tal van jaren, opgericht zijn, naar gelang de dáár begraven leden van één geslacht of van meerdere geslachten uit het leven scheidden; waartegen de symmetrische plaatsing der terrassen en der *tjandi's* zeker geen bezwaar kan zijn, daar toch de stichter of de ontwerper van 't bouwplan wel met de levenden rekening gehouden zal hebben.

De 240 dwerg-tempeltjes van de ongeveer een paal verder noordwaarts gelegen bouwvallen van *Tjandi-Sewoe*, een ontegenzeggelijk boeddhistische tempelgroep, zijn op een even symmetrische wijze in twee dubbele vierkanten, dus in vier elkander insluitende reeksen, om een enkelen veel grooteren hoofdtempel geplaatst, maar de ingangen der tweede reeks (van buiten geteld) zijn naar binnen gericht; die van de drie andere naar buiten, en tusschen

---

(2) Een oud javaansch edikt, op een koperplaat gegrift, spreekt van den *Maharádja i Mataram*, en bewijst dus 't voormalig bestaan van een Hindocrijk van dien naam.

de beide dubbele vierkanten werden de overblijfsels van 5 minder kleine tempeltjes gevonden, één aan de noordzijde, twee in 't Oosten en evenveel in 't Westen. Alleen in 't Zuiden geen. Ook dit getuigt, naar ik meen, voor de onvoltooide uitvoering van een vastgesteld plan.

Wij hebben bij de in 1885 aangevangen ontruiming der binnenkamers en bij de in 1889 en 1890 volbrachte ontblooting van den onderbouw der hoofdtempels geen enkel op- of inschrift gevonden, dat ons eenig licht zou kunnen geven omtrent de dooden, wier asch daar begraven ligt, of de levenden, die deze mausolea gebouwd hebben en den tijd waarin dat geschied is.

Maar wij weten dat, volgens een sanskriet steen inschrift, de enkele palen westelijker gelegen *Tjandi Kalasan* in 't jaar 701 der oud-javaansche *Sjaka* jaartelling (of 778 en 779 van onze era) gebouwd of voltooid moet zijn, en er is geen reden om aan de Parambanan-tempels een veel hooger en jongeren ouderdom toe te kennen.

Ook de veel verdere noordwest-waarts gelegen Bâraboe-doer kan, volgens professor KERN's oordeel over de lettervormen der in 1890 daar ontbloote, overigens minder belangrijke, opschriften, niet veel ouder of jonger zijn dan 't einde van onze achtste eeuw. En als wij bedenken dat zoowel van dezen tempel als van die van Parambanan ettelijke beeldwerken onvoltooid gebleven, enkele zelfs nauwelijks in omtrekken geschetst geworden zijn, dan kunnen wij 't waarschijnlijk achten dat de arbeid aan al die bouwwerken op dienzelfden tijd afgebroken, misschien wel 't Hindoeïsch, waarvan zij getuigen, ondergegaan is.

De drie westelijke hoofdtempels vormen ieder een veelhoek met 20 uit-of inspringende zijden, opgetrokken op een evenveelhoekigen onderbouw. Aan de oostzijden voert een vrij steile trap naar 't terras, dat den bovenbouw draagt en omgeeft, en waarvan een tweede, hoogere trap naar den toegang tot de binnenkamer opklimt.

De grootere middentempel heeft echter *vier* dubbele trappen, aan elke zijde één, en elke beneden trap voert naar

een klein bordes, dat eenige voeten hooger ligt dan 't terras, en daarmede aan weerszijden door kleine zijtrapjes verbonden is.

De open hoeken tusschen de benedentrappen en den muur van den voet van dezen tempel zijn door keurig bewerkte miniatuur-tempeltjes aangevuld, in welker vóór- en zijwanden nissen uitgehouwen waren, waarin telkens een manne-of vrouwebeeld, of een god en een godin, geplaatst waren. 't Hoektempeltje aan de oostzijde van de noorder trap is 't best bewaard gebleven. Ik meen in die beelden steeds *Rīma* / *Sitā* te zien.

De zuidelijke, westelijke en noordelijke boventrappen leiden naar de ingangen van drie afzonderlijk overdekte zijkapellen, wier lagere en minder zware dakpyramiden tot op heden bijna geheel gespaard zijn gebleven, even als de in die kapellen geplaatste en niet door 't puin van den bovenbouw overdekte of ontoegankelijk geworden beelden.

De drie oostelijke tempels waren eveneens twintighoekig, maar op een vierkanten onderbouw.

De beide kleinere, bijna geheel vernielde *tjandi's* aan de noord- en zuidzijden van de gansche tempelgroep waren eenvoudig vierkant, misschien met een kruisvormigen bovenbouw.

Waarschijnlijk hebben ook in deze, en in alle overige dwergtempeltjes beelden gestaan, maar dan zijn die beelden met de tempeltjes zelf (op de alleen overgebleven fondamenten na) verloren gegaan. In die van *tjandi Séwoe* stonden eenmaal *Dhjàni Boeddha*-beelden, te oordeelen naar de weinigen die daarvan in of bij de overblijfselen van die tempeltjes gevonden werden.

In den noordelijke van de drie oostelijke tempels vonden wij een *Sjīwabeeld* en in den middelste een *nandi* of stier, *Sjiwa's wāhana* of rijdier. De zuidelijke, bijna geheel vernielde *tjandi* bevatte geen beeld meer.

In den hoofdtempel van de westelijke rij, en tevens van de geheele groep, lag een dubbel levensgroot *Sjīwabeeld* in stukken gebroken onder 't puin van den ingestorten

bovenbouw. In den zuidelijke een *Brahmâ* en in den westelijke een *Wishnoe*.

Onder de voetstukken dezer beelden en den steenen vloer der binnenkamers waren diepe vierkante putten, die met puin en onbewerkte of mislukte behouwen steenen aangevuld waren. De put van den grooten middel-tempel was 13 meters diep.

Daarin vonden wij: een, met een steenen deksel gesloten, vierkante steenen urn, met een bruin mengsel van aarde en onvolkomen verbrande lijkasch en eenige, meestal ruitvormige, goud-, zilver- en koperschilfers, alles omwikkeld met een driedubbele laag van half vergaan koperblad, dat in vierkanten afgedeeld was, waarin onleesbaar geworden oud-javaansche letters gegrift waren; voorts 7 langwerpige vierkante dunne gouden plaatjes, met oud-javaansche letters of woorden beschreven, en 5 uit goudblad gesneden figuren, een slang of *naga*, een schildpad, een lotusrozet, een altaar (?) en een eclips voorstellende; 32 bolvormige Hindoe-munstukjes en eenige kleine steenen, granaten, bergkristal, diochriet en glas, en één schelpje. Een meter diep onder de urn lag nog een beschreven gouden plaatje.

In den put van den Brahmâtempel: een gouden muntje en een gouden spijkertje, en in dien van den Wishnoe-tempel een ronde aarden urn met een koperen blad, en een schildpad, een *tjakra*, een kruis (?) en een *wadjra* van zilverblad (3), en eindelijk nog eenige steentjes, robijnen, een pherakiet, glas, en een agaath met een daarin gesneden figuur van een visch.

't Zijn de zinnebeeldige *zeven schatten* (*sapta ratna*), die den dooden in 't graf werden meegegeven en gewoonlijk uit goud en zilver en eenige soorten van edelsteenen bestonden.

In den nog zichtbaren put van een der kleinere tempeltjes werd nog een gelijksoortig mengsel van aarde en lijkasch gevonden; in andere putten niets. Vermoedelijk waren die

(3) De *tjakra* is de werpschijf van *Wishnoe*, de *wadjra* de bliksembundel van *Indra*.

alle—zij lagen immers niet onder groote massa's puin bedolven—lang geleden door schattenzoekende Vandalen geledigd.

Alle hoofdtempels dragen aan den buitenmuur van den onderbouw, onmiddellijk boven den sokkel die op den beganen grond rust, gelijksoortige beeldenreeksen, die alleen naar gelang van de grootte der bouwwerken in grootte der samenstellende deelen verschillen. 't Motief neemt tekens één of meermalen een geheel muurvak in en bestaat uit een vooruitspringende vierkante nis, door een fraaien kransboog gedekt en door sierlijke pilasters geflankeerd, waarnaast aan weerszijden in half verheven beeldwerk de vroeger reeds genoemde *bodhi* boom met telkens gewijzigde bijvoegsels voorgesteld is.

In de meeste nissen liggen kleine leeuwen met gekrulde manen. In de andere ontbreken zij en, daar zij niet van onder 't puin weggehaald kunnen zijn, moeten wij aannemen dat zij vóór 't instorten van den bovenbouw reeds ontbroken hebben en dus vermoedelijk, even als enkele andere beeldwerken aan de tempelwanden, nog niet afgewerkt of nog niet in de nissen geplaatst waren, toen de arbeid aan de bijna voltooide tempels gestaakt werd of deze zelf instortten. De geheele beeldenreeks toch was door de zware lijst, die haar dekte, tegen de vallende puinmassa's beveiligd en had daardoor dan ook niets geleden.

Onder de bij de bodhiboomen afgebeelde dieren hebben de mythische gandharwa's de meerderheid, en zij nemen buitendien alle vakken naast de trappen in.

Boven deze eerste beeldenreeks hebben de gebouwen der oostelijke rij geen doorlopende reeksen meer, wel nog enkele nissen, waarin beelden kunnen gestaan hebben. Maar aan de drie westelijke hoofdtempels waren, boven 't lijstwerk dat de *eerste* reeks dekte, nog drie opvolgende hoogere reeksen, namelijk een *tweede*, aan den *buitenwand* van den muur, die 't terras als een borstwering omsloot, maar die alleen nog aan den *Sjwa-tjandi* gedeeltelijk bewaard gebleven is, hoewel zij ook dáár grootendeels door de neerstortende steenblokken vernield

of van haar plaats gerukt en onder 't puin bedolven werd.

Aan de westzijde van de noordelijke beneden trap van den Sjiwatempel, en aan vele onder 't puin gevonden en in de bezoekersloods verzamelde brokstukken, kan men de hoge kunstwaarde en de edele schoonheid dezer hoog verheven beeldwerken nog bewonderen.

Deze beeldenreeks werd gevormd door uitspringende nissen, waarin drie staande of dansende hemelnimfen (*apsarasa's*) elkander omstrengelen, en die door inspringende vakken, met dansende muzikanten behouwen, gescheiden waren. Vooral die nimfennissen waren rijk en kunstvol bewerkt, door fraaie pilasters ingesloten en door prachtige kransbogen waaruit drie bidschellen afhingen gekroond. De nimfengroepen zijn hoogverheven, soms bijna vrij gehouwen, en in houding en lijnen telkens gewijzigd. Een weelde van gedachte en van bewerking!

De binnenwand van den buitenmuur van 't terras droeg een *derde* beeldenreeks, die aan den Sjiwatempel nog bijna geheel bewaard gebleven, van de beide andere op enkele steenen na verdwenen is. Aan de *tjandi Sjiwa* geeft zij een voorstelling van 't eerste gedeelte van de Râma-legende, van den aanvang af tot op den overtocht van den vasten wal van Vóór-Indië naar Seilon. Waarschijnlijk gaven de overeenkomstige reeksen der beide andere tempels 't vervolg van die geschiedenis, maar dit is, bij 't weinige dat er van overgebleven is, moeilijk meer met eenige zekerheid uit te maken, hoewel enkele der onder 't puin gevonden voorstellingen sterk voor die meening pleiten.

Een zware, met kransbogen en andere ornamenten versierde kroonlijst, die ook op den Sjiwatempel bijna geheel verloren is gegaan, dekte ook deze derde beeldenreeks. Van die kransbogen hingen weder bidschellen af.

Een *vierde* beeldenreeks bekleede den eigenlijken tempelwand, eenige voeten boven 't terras. Deze reeks is aan elk der drie hoofdtempels nog bijna geheel, hoewel niet onbeschadigd, op haar plaats aanwezig. Dáár tronen Hindoe-goden, aan de *tjandi Sjiwa* tussehen twee zittende groepen

1 d

van meestal drie, soms twee, meest mannelijke volgelingen; aan den *Wishnoe*-tempel tusschen twee staande vrouwen. Aan den *Brahmâ*-tempel zijn al die goden *Goeroe* 's (*Sjiwa* als leeraar), en worden zij door twee staande, even als zij gebaarde, monniken of goeroe's geflankeerd.

Boven deze godenbeelden vinden we geen doorlopende reeksen meer, maar wel nog enkele overgebleven nissen; de beelden, die daarin gestaan kunnen hebben zijn echter verloren gegaan. Misschien zijn ze door 't rollende puin meegesleept en verbrijzeld, mogelijk ook door beeldenrovers weggevoerd, of schuilen zij nog onder de meer of min geschonden behouwen steenen, die onder 't puin gevonden zijn.

Indien de bouwmeesters van Parambanan aan elk der drie goden van den indischen *Trimôerti* een eigen tempel hadden willen wijden, om aan de aanbidders van elk hunner de gelegenheid tot vereering van hun eigen godheid te geven, dan zouden zij, naar mijn meening, *Sjiwa*- en *Kala*- en *Goeroe*beelden, met uitsluiting van alle andere dan *Sjiwaïtische* goden, alleen aan den *Sjiwatempel* afgebeeld, maar niet ook dien van *Brahmâ* of *Wishnoe* met *Sjiwa*- en *Goeroe*, en zoowel deze tempels als die van den grooten god met andere godenbeelden verrijkt hebben.

Sjiwa vindt men echter overal. Hij troont niet slechts *alleen* in de rijkversierde binnenkamer van den grootsten tempel en is zijn beeld daar groter dan dat van eenige andere godheid, maar hij komt ook aan *alle* tempels onder de goden aan den buitenwand meer dan andere goden, en aan dien van *Brahmâ*, in *Goeroe* gestalte, met uitsluiting van alle anderen voor. In de drie zijkapellen vinden wij weder hem (als *Goeroe*) en zijn vrouw en zijn zoon. In de noordelijke *tjandi* van de oostelijke rij wederom *hem*, en in den midden-tempel dezer rij *zijn wâhana*, den *nandi*.

Hij is dus ontegenzeggelijk de hoofdpersoon, de hoofdgedachte van den ganschen bouw, even als hij de hoofd-

god is, die in noordelijk-boeddhistische tempels in Indië, in Nipal en Tibet, en de eenige (op enkele uitzonderingen na), die ook in zuidelijk-boeddhistische pagoden (zooals in Kolombo en Kelani op Seilon) afgebeeld is. Maar, even als daar met Boeddha, is hij hier vereenzelvigd met andere goden, met Brahmâ, en met Wishnoe, en met allen, die, in de houding van Bodhisatwa's' als Boeddha-zonen of voorloopers van den grooten leeraar, of als vroegere awatara's van denzelfden oer-Boeddha (*Adiboeidha*) door 't volk vereerd werden, geheel in overeenstemming met de leer van 't Mahâjâna, zooals die door *Tuntoelar* (zie boven) verkondigd werd.

Zoo alleen heeft de, m. i. anders onverklaarbare, dooréén plaatsing en verbinding van die verschillende goden, in verband met bodhiboomen en bidschellen en andere boeddhistische symbolen, een aannemelijken zin.

DE SJIWA-TEMPEL.

We vangen ons bezoek met den hoofdtempel aan.

We klimmen de beide oostelijke trappen op en vinden in 't portaal, vóór den ingang der binnenkamer, twee kleinere Sjiwabeelden, aan elke zijde één. 't Eene steunt met de rechterhand op een knots en met de linker op de heup, doch heeft geen andere kenmerken. Maar de knots wijst op *Kāla*, dat is Sjiwa als *Dooder*, als al vernietigende *Tijd* (4). Maar dan een *vreedzame* *Kāla*, zooals hij alleen door de Boeddhisten, die in den dood geen vijand meer zien, opgevat wordt. In de niet boeddhistische tempels van Indië wordt *Kāla* als een schrikwekkend monster afgebeeld, met een dierlijk gelaat, een grooten met slag tanden gewapenden muil, een halsketting van doodshoofden en meer soortgelijke attributen. Op Java niets van dit alles, dan alleen 't doodende wapen, de knots, en daarbij een geenszins schrikwekkend maar edel en vreedzaam aangezicht; en in dezen veel meer mensche lijken god hebben wij ook hier vermoedelijk een *boeddhistischen* *Kāla* te zien, die onze meening omtrent 't mahājānistisch karakter van Parambanan schijnt te bevestigen.

't Andere beeld heeft geen andere attributen dan de *tjamara* of vliegenwaaier in de linkerhand en een *trisjōla* of *drietand* aan zijn rechter zijde, die alleen van Sjiwa, niet van *Kāla* of Goeroe of een anderen bepaalden vorm van Sjiwa, spreekt.

Beide beelden staan op lotuskussens of *padmasana's*.

We treden den tempel binnen.

De wanden der kamer zijn met paneelen versierd, die met samenhangend lof- of bloemwerk of met lotusrozetten behouwen zijn. In 't midden staat het eenige beeld, een bijna 3 meter hooge *Sjiwa*. 't Werd in 1885 in stukken gebroken onder 't puin gevonden, maar de stukken zijn sedert weder, door de goede hulp van ons bestuurslid GESSNER, tot een geheel vereenigd, en 't goed gerestau-

---

(4) Ook in 't javaansch heeft *kālā* de beteekenis van *tijd*.

reerde en zeer fraaie beeld op zijn eigen voetstuk herplaatst.

't Beeld was met zijn lotuskussen uit één stuk van dezelfde steensoort (andesiet-lava) gehouwen, waaruit de gansche tempelgroep opgebouwd is.

Het altaarvormige voetstuk is erg beschadigd. Om den voet van 't beeld herkent men nog de verdieping, waarin 't offerwater, waarmede 't beeld besprenkeld werd, verzameld, en aan zijn linkerzijde den doorboorden gootsteen, waardoor dat water afgevoerd werd en waaronder 't als wijwater opgevangen kon worden. Een fraai behouwen *naga* of slang draagt den daarom ver uitstekenden steen.

Ware deze gootsteen aan de vóórzijde van 't altaar geplaatst geweest, men zou daarin een symbool *kunnen* zien. Nu zeker niet. De zijdelingsche plaatsing, die wij trouwens bij alle dergelijke voetstukken aantreffen, bewijst dat die steen geen doel, maar eenvoudig een middel was, om 't heilige water in daaronder gestelde vaten of vazen te kunnen opvangen. Men mag dus in die gootsteen, of ook in die voetstukken, geen *joni* 's zien (symbolen van de vrouwelijke *vulva*), zelfs niet wanneer zij, zooals in de *tjandi Idjo*, in 't Zuidergebergte, onder *lingga* 's (symbolen van 't mannelijke geslachtsdeel) worden aangetroffen. Men vindt ze trouwens eveneens onder Brahmâ- en Wishnoe- en andere godenbeelden, die niets met den lingga- of jonidienst gemeen kunnen hebben, en zooals wij die in de beide andere hoofdtempels zullen zien; en op 't residentie-erf te Jogjakartâ staat zulk een voetstuk, welks gootsteen door een *Garoda*, de wâhana van Wishnoe, gedragen wordt. Op dat altaar moet een *Wishnoe* of een beeld van diens *Sjakti*, *Laksmî* of *Sjri* gestaan hebben, maar niet dat wat er later op geplaatst is geworden (5).

't Sjiwa beeld draagt een *makoeta* of kroon met een doodshoofd boven een maansikkel; 't heeft een derde oog in 't voorhoofd en een brilslang met gekroonden kop als

(5) Zie over deze altaren mijn Parambanan-opstel in „*de Indische Gids*” van 1887 en mijn beschrijving van *Tjandi Idjo* in 't „*Tijdschrift voor Indische L., T.- en V.-Kunde*” van 1888.

oepawita ('t heilige kastenkoord, dat ook de Hindoegoden dragen) over den linkerschouder en om 't bovenlijf. 't Draagt onder den godentooi een panterhuid, waarvan de kop op de rechter dij afhangt. 't Heeft vier armen en in de opgeheven linkerbovenhand een *tjamara*, in de overeenkomstige rechterhand een *aksamala* of bidsnoer; de rechter vóórhand rust op de borst, en de linker houdt een afgerond kegelvormig voorwerp, dat misschien een *amrita*-vaasje voorstelt ⁽⁶⁾, of heilig water uit de *Gangga* (*Ganges*) heette te bevatten.

Een groote lichtschijf (*prabhâ*) dekt de achterzijde van 't beeld, en daartegen staat of stond (want alleen de steel is nog overgebleven) de drietand of *trisjôela*.

Al deze attributen kenmerken den drager als den „Grooten god”, *Mahâdéwa*.”

We klimmen de boventrap weder af en van 't bordes langs 't zuidelijke zijtrapje op 't omlopende terras neder, dat we nu tweemaal, van 't Oosten uit zuidwaarts en door 't Zuiden en Westen en Noorden naar 't uitgangspunt in 't Oosten terug, zullen omwandelen, eerst om de beeldwerken der derde reeks, aan den binnenwand van den buitenmuur, te beschouwen en onder weg tevens de drie zijkapellen te bezoeken, en nog eens om de godenbeelden aan den eigenlijken tempelwand (de vierde reeks) te bezichtingen.

De derde reeks geldt de *Râma*-legende, volgens 't indische epos *Râmâyana*. We zullen elk van de 24, door de 20 hoeken en de 4 trappen begrensde, muurvakken, voor zoover wij die beeldwerken hebben kunnen verklaren, afzonderlijk toelichten.

1, a. *Dasjaratha*, koning van *Ajodhjâ*, verschijnt met zijn drie kinderlooze vrouwen voor Wishnoe, om van dezen god kinderzegen af te smeeken. De god rust als *Nârâyana* op de zevenhoofdige zeeslang *Sêsha* of *Ananta* (de eindeloze), die op de door visschen en andere zeedieren geteekende wateren drijft.

(6) *Amrita* is 't onsterfelijk makende levenswater der goden.

Wij herkennen hem aan de symbolen in zijn beide achterhanden, de *tjakra* of werpschijf, die de vlammeende zonnescijf van den zonnegod voorstelt, en de gevleugelde zeehoren, *sjankha*. De voorste rechterhand rust naast de oepawita op de borst, de linker op den om de knie gespannen lendengordel. 't In deze hand liggende symbool is onkenbaar geworden.

Kroon en lichtschijf dekken den in godenornaat gekleeden god.

Rechts achter hem herkennen wij zijn *wāhana*, den zonnearend *Garōda*, hier voorgesteld als een man met een vogelsnavel, vleugels en klauwen.

Dasjaratha en zijn drie vrouwen (de vierde zou een volgeling of dienaar kunnen zijn, als zij geen kroon droeg) naderen den god met een bloemenoffer, zooals de Javanen ook nu nog doen, als zij hun oude goden om een gunst komen vragen. De onontwikkelde borsten getuigen van de onvruchtbaarheid der vrouwen.

De Rāmājana verhaalt dat Wishnoe aan Dasjaratha een drank gaf, dien deze onder zijn drie vrouwen verdeelde. *Kaoesaljā*, de eerste, kreeg de helft, de beide anderen ieder een vierde er van. *Kaoesaljā* baarde haar man daarna *Rāma*, *Kaikēji*, de tweede, *Bharata*, en de derde vrouw de tweelingen *Lakshmana* en *Sjatroeghma*.

b. De volgende groep van dit muurvak voert ons ettelijke jaren verder. Dasjaratha is in gesprek met een zijner vrouwen, waarschijnlijk met *Kaoesaljā*. Haar volle boezem teekent haar nu als moeder. *Wisjwāmītra*, een askeet van vorstelijken rang, komt tot hen, om den bijstand van hun zoon *Rāma* te vragen ter bestrijding van de reuzen of demonen (*rākshasa* 's), die de wildernis, waarin hij zijn kluisenaarsleven doorbrengt, onveilig maken.

't Paard duidt op de afgelegde reis.

Welk beeld *Wisjwāmītra* voorstelt, is niet duidelijk, daar 't aangezicht van den hoofdpersoon op den voorgrond verloren is gegaan, en zijn haartooi aan een vrouw doet denken. De borst daarentegen niet.

2. *Wisjāmītra*, nu als vorstelijk askeet op een hooger

zetel geplaatst en met kroon en lichtschijf getooid, wordt door Dasjaratha en zijn drie vrouwen (die nu alle met volle moederborsten gezegend zijn) als gast van hoogen rang gehuldigd. Râma neemt afscheid van zijn ouders om (met zijn halfbroeder *Lakshmana*) Wisjwâmitra te volgen. De beide paarden wijzen weder op de aanstaande reis.

3. Râma met zijn broeder in de wildernis, nabij 't door tamme herten en andere dieren aangeduide kluizenarsverblijf. Râma doodt de vrouwelijke dêmone (*râkshasi*) *Târakâ*, die door een dierlijk gelaat en een verwelkten boezem als zoodanig gekenmerkt is en stervend haar overwinnaar met den uitgestreken wijsvinger, als met haar vloek, bedreigt. Een andere *râkshasi* wordt door een met gezel van Râma (*Lakshmana*?) neergeschoten.

4. Wisjwâmitra houdt zich in zijn kluis met de voeding zijner tamme vogels bezig, terwijl Râma en Lakshmana daar buiten hun strijd tegen de reuzen voortzetten en voleindigen.

5. Wisjwâmitra brengt zijn bevrijders aan 't hof van Djanaka, den koning van Widéha, wiens dochter *Sitâ*, de edele heldin van 't Râmâjana-epos, toegezegd wordt aan hem, die den van den god Sjiwa afkomstigen boog *Dhanoesha* zal kunnen spannen. Râma alleen volbrengt dit feit en wint daardoor *Sitâ* tot vrouw, terwijl haar zuster aan Lakshmana gegeven wordt. Beide vrouwen zijn buiten de ontvangzaal getuigen van Râma's zege. Hun vader is met Wisjwâmitra en Lakshmana daarbinnen gezeten.

6, a. Râma en Lakshmana met hun jonge vrouwen, althans met *Sitâ*, op hun terugtocht naar de vaderlijke hofstad, waar Râma tot troonopvolger verheven zal worden. Afgezanten van Dasjaratha komen hen te gemoet, zij dragen, even als de volgelingen van de tegenwoordige javaansche vorsten, vorstelijke waardigheidsteekenen, waaronder een trisjôela, en halen de komenden feestelijk in, waarbij een man van 't volk onder den voet geraakt.

b. Râma en Lakshmana nemen deel aan de ter eere van de aanstaande gebeurtenis gehouden wapenspelen of

wel aan een feestelijke jacht in een door apen, een slang en een opgerold schubdier geteekende wildernis-Râma's pijlschot trekt daarbij de aandacht.

c. Ten slotte zien wij Râma en Sitâ in hun woning, misschien een lusthof, waar hun dienaren hen manden met vruchten aanbieden.

We zijn 't bordes genaderd, waarvan de boventrap naar de zuiderkapel opklimt, en bemerken dat in den hoek die de zijwand van 't bordes met het boven beschreven behouwen muurvak vormt, dus tusschen de Râmâjana voorstelling en 't kleine zijtrapje, evenals overal elders op dezen omgang, een afzonderlijk beeldwerk uitgehouwen is; een man en een vrouw tegen elkander geleund, die waarschijnlijk Râma en Sitâ, de hoofdpersonen van 't epos, voorstellen.

In de kapel vinden we 't beeld van 'Sjiwa als *Goeroe* of leeraar; een gebaarden god, die 't bidsnoer in zijn op de borst, naast de oepawîta, liggende rechterhand, de waterkruik of *Koendi* in zijn linker en de tjamara over den linker schouder draagt. De trisjôela staat naast hem aan zijn rechter zijde.

We dalen weder op 't terras af en vervolgen onzen weg westwaarts.

7 a. Koning Dasjaratha in gesprek met zijn tweede vrouw, Kaikéjî. Zij herinnert hem aan een vroegere gelofte, die hem verplicht tot de vervulling van een later door haar uit te spreken wensch, en nu eischt zij van hem de verbanning van Râma en de verheffing van haar zoon, *Bharata*, in diens plaats, tot troonopvolger. Dasharatha acht zich door zijn vorstelijk woord gebonden, maar de vervulling van Kaikéjî's wenschen zal hem van verdriet doen sterven.

b. Buiten 't paleis duidet dans en spel nog op de feestelijke voorbereiding tot Râma's kroning, die nu echter door diens verbanning vervangen moet worden.

c. Râma en Sitâ, nog onbekend met 't lot dat hen treffen zal, brengen den laatsten nacht te huis in een kalmen slaap door.

d. 't Banvonnis is uitgesproken en Râma op reis naar zijn ballingsoord. Zijn trouwe gade en zijn niet minder trouwe broeder Lakshama vergezellen hen. Zij worden door 't bedroefdevolk uitgeleid.

8. Koning Dasjaratha is gestorven en zijn lijk ter verbranding op den brandstapel gelegd,

9, a. Râma in de wildernis. Zijn halfbroeder, Bharata, is hem nagereisd om hem, den rechtmatigen erfgenaam van den troon, de kroon aan te bieden. Maar Râma wil 't door zijn vader eenmaal uitgesproken woord niet schenden en weigert de kroon en de regeering te aanvaarden voor dat de vastgestelde 14 verbanningsjaren verloopen zullen zijn.

b. Bharata onderwerpt zich aan Râma's wil, maar alleen om in diens naam den vaderlijken troon te bekleden, en hij neemt de sandalen van zijn broeder mede, om die als de vertegenwoordigers van den werkelijken vorst naast zich op den troon te plaatsen.

10. Râma met Sîta en Lakshmana in 't *Pantjawati*-woud.

a. Een gids, hun door den kluizenaar *Agastja* medegegeven, geleidt hen daarheen.

b. Zij ontmoeten en verslaan de eerste reuzen dezer wildernis, *Khara* en *Doeshana*, twee broeders van *Râwana*, den demonenvorst van *Lankâ* (Seilon). Duivelsche aangezichten en diademen, hals- en armsnoeren van doodshoofden teekenen hun boozen aard.

In de *Râmâjana*-vertalingen, die in mijn bezit zijn, heeft deze strijd eerst plaats na de ontmoeting met hun booze zuster *Sjôerpanakha*, doch zulke anachronismen komen meer in deze beeldwerken voor. Zoo gaat ook de eerste verschijning van den vogel *Djatijoe* in 't indische epos aan dien strijd met de *râkshasa*'s vooraf, terwijl zij hier daarop volgt.

11, a. Râma en Lakshmana in hun hut in 't *Dandaka*-woud. Ware één van beide beelden als vrouw herkenbaar, dan zou ik in hen Sîta en Lakshmana meenen te zien, hoewel hun houding daartoe te vertrouwelijk schijnt. Maar

daarbuiten,

b, zien we Râma op jacht, in gesprek met den vogelkoning *Djatâjoe*, den ouden vriend van zijn vader en zoon van Wishnoe's wâhana, *Garoeda*. Djatâjoe waarschuwt Râma voor de vele rākshasa's, die 't Dandaka-woud doorkruisen, en belooft hem over Sîtâ te waken, wanneer hij zich met zijn broeder ter jacht of ten strijde van de hut verwijdert.

12, a. Terwijl Râma in de hut door Sîtâ bediend wordt, nadert hem *Sjôerpanakhâ*, de *rākshasi* of vrouwelijke demone, Râwana's kwaadaardige zuster, kenbaar aan haar walgelijk uiterlijk.

b. Om Râma te verleiden, neemt zij de gedaante van een hemelsche schoonheid aan, en nu verlangt zij van hem dat hij Sîtâ aan haar uitlevert en haar in Sîtâ's plaats tot vrouw neemt. Zij zal de trouwe vrouw uit den weg ruimen door haar te verslinden.

c. De beeldhouwer heeft ons niet doen zien hoe *Sjôerpanakhâ* door Lakshmana gestraft wordt, door haar neus en ooren af te snyden, tenzij de volgende groep daarmede in verband mocht staan. Maar ik kan in

b niets anders zien dan twee mensen, misschien vrouwen, zonder eenig kenmerk van rang of karakter, in vertrouwelijke omarming.

d. Daarop zien we echter *Sjôerpanakhâ* voor den troon van haar broeder Râwana, hem smeeken om haar op Râma en Lakshmana te wreken, door hen te dooden en Sîtâ als buit voor zich zelf te ontvoeren.

De rākshasi wordt als zoodanig door haar volgeling, een dienaars, gekenmerkt.

e. Râwana heeft één van zijn reuzen, Mâritja, gelast in de gestalte van een gouden gazel de beide broeders uit hun hut en van Sîtâ weg te lokken. Eerst blijft Lakshmana op Râma's last ter bewaking van Sîtâ achter, terwijl deze de gazel vervolgt en neerschiet. Maar de doodelijk getroffen rākshasa roept, zijn eigen gedaante weder aannemend, met het stemgeluid van Râma Lakshmana te hulp, die dan door de beangstigde Sîtâ gedwongen

wordt aan die roepstem te gehoorzamen.

Weder zijn wij een trap genaderd die ons naar de westelijke kapel opvoert. Dáár zien wij *Ganésja*, Sjiwa's zoon, tronen op zijn lotuskussen, met het doodshoofd en de maansikkel van zijn goddelijken vader aan de kroon, diens derde oog in 't voorhoofd en diens slang als oepawita over der linker schouder en om de borst. Als altijd is deze god der wijsheid in de gedaante van een olifant afgebeeld, die één van zijn slagtanden in den strijd met *Parashoe-Râma* verloren heeft. De linker achterhand voert den bijl of *parashoe* van zijn vader, de rechter een bidsnoer; de voorste rechterhand ligt half geopend op de knie en kan een lotusroset bevat hebben; de voorste linkerhand houdt een vaasje, waaruit de smuit een versnapering neemt. Een zware dubbele lichtschijf dekt den rug.

We dalen weder naar 't terras af om onze wandeling noordwaarts voort te zetten.

13, a. Sîtâ, alleen in de hut achtergebleven, wordt opgeschrikt door Râwana, die in de gedaante van een bedelmonnik haar nadert.

b. Daarop grijpt hij haar aan en sleept hij haar mede en

c. na zijn ware gedaante te hebben aangenomen, ontvoert hij haar door 't luchtruim naar zijn hoofdstad Lankâ op Seilon. Hij heeft nu 10 hoofden en 20 gewapende handen en wordt door een gevleugelden reus gedragen. In 't indische epos vaart hij op een gouden wagen door de lucht. Wel komt Djatâjoe Sîtâ te hulp en valt een deel van Râwana's uitrusting, met zijn schild (of zonnescerm?) verbroken naar beneden; maar ook de oude vogel bezwijkt in den ongelijken strijd.

d. Stervend verhaalt hij 't gebeurde aan Râma en Lakshmana, die de hut verlaten vonden en Sîtâ zoeken, en overreikt hij hun den aan Sîtâ ontvallen ring.

e. De broeders vervolgen hun tocht ter opsporing der ontvoerde vrouw, en ontmoeten *Kubandha*, den door Indra's bliksem in een monster omgeschapen zoon van *Lakshmi*

(de vrouw van den god Wishnoe) *Danoë*. De godspraak, heeft echter bepaald dat *Kabandha* zijn ware gedaante zal terug erlangen, wanneer *Râma* hem de armen afhouwt. Als *Kabandha* (d. i. *romp*) is 't hoofd hem in den romp gedrongen, en de mond, de neus en de oogen zijn in zijn buik geplaatst, maar de beeldhouwer heeft hem genadiglijk een ander hoofd boven op den romp gezet.

Râma schiet hem de beide armen af, en de herboren god *Danoë*, op wolken ten hemel varend, raadt zijn bevrijder aan naar *Kishkindhja* te trekken en den door diens tweelingbroeder *Wali* van kroon en vrouw beroofden koning *Soegriwa* tegen zijn vijandelijken broeder bij te staan, *Soegriwa* zal dan, na kroon en vrouw heroverd te hebben, *Râma* te hulp komen en hem zijn apenleger afstaan ter verovering van *Lanka* en ter bevrijding van *Sita*. (7)

14. Op weg naar *Kishkindhja* ontmoeten *Râma* en *Lakshmana Sjabari* (8), een vrome vrouw van lage kaste, die oud geworden was in de hoop dat zij den goddelijken *Râma* eenmaal zien zou, waarna zij zich op den brandstapel doodt en als een in hogere kaste herborene naar *Wishnoe's* hemel opstijgt.

In de javaansche »*Rama*» is deze vrouw, *Soewari Brongti*, een vogel geworden, en de beeldhouwer, die haar als vrouw afbeeldde, moet dus den indischen tekst gevolgd hebben.

't Watermonster, dat door *Râma's* pijl getroffen wordt, na mogelijk wel *Sjabari's* leven bedreigd te hebben, kan aan een anderen tekst, dan die ik bezit, ontleend, of een fantasie van den beeldbouwer zijn.

15. a. De broeders ontmoeten *Hanoemân*, den veldheer van *Soegriwa's* apenleger, hem door zijn koning te gemoet gezonden. 't Vruchtenoffer wijst op een verzoek, het verzoek om hulp tegen *Wali*.

b. Door *Hanoemân* en een van zijn mede-apen geleid trekken de broeders op weg naar *Kishkindhja*.

16. Eerste ontmoeting met *Soegriwa*, maar de bijzonder-

---

(7) *Dowson* in zijn „Classical Dictionary” schrijft *Bali* in plaats van *Wali*. *Fanche* evenzoo.

(8) Volgens *Dowson Sjarwari*.

heden er van zijn mij niet duidelijk. Soegrîwa is kenbaar aan zijn aapachtig, maar geenszins demonisch gelaat, en in de tweede der drie groepen aan zijn zitplaats in een boom.

17. Râma schiet zijn pijl door zeven *kêlapa*-stammen heen, om aan Soegrîwa en Hanoemân zijn meerderheid te bewijzen boven *Wâli*, die zijn pijl slechts door drie stammen heendrijven kon.

Onder de boomen liggen afgevallen en door eekhorens opengeknaagde noten, juist zoo als men dat ook nu nog in menige *dêsa* zien kan. De eekhorens zijn door den beeldbouwer trouwens niet vergeten.

18. a. Râma en zijn broeder zijn met hun geleiders getuigen van den vernieuwden strijd tusschen Soegrîwa en *Wâli*. De tweeling-broeders gelijken echter zoo sterk op elkander, dat Râma hen onder de worsteling niet onderkennen kan, en dus, uit vrees van den verkeerde te treffen, geen schot durft wagen.

b. Soegrîwa omgordt daarom zijn lendenen met een bladerenschort, en nu schiet Râma *Wâli* neder, die stervend zijn ongelijk erkent.

c. Soegrîwa is met zijn herwonnen vrouw op den troon van Kishkindhja hersteld en wordt door zijn onderdanen gehuldigd.

Men heeft gemeend in 't apenvolk van *Wâlmiki* 's epos een voorstelling te moeten zien van een Zuid-Indisch oervolk, dat nog in de bergen van Seilon in oorspronkelijken beschavingstoestand leeft en weinig aanraking met meer beschaafde Singhaleezen heeft.

Deze *Veddlah*'s droegen en dragen meerendeels nog geen andere kleeding dan een *bladerenschort*, dat aan den lendengordel (een huwelijksgift, die nooit wordt afgelegd) bevestigd wordt. Dat schort bestaat uit een enkel breed blad of uit een groep aromatische bladeren of takken van twee, tot de plantengeslachten *Atalanta* en *Glycosmis* behorende struiken, of ook wel uit den bast van den *riti*-boom, een *Urticea*. Dit bladerenschort wordt tegenwoordig meer en meer door een lap katoen vervangen, door ruilhandel verkregen. Soegrîwa's bladerenschort pleit dus voor de

bovengenoemde meening, en dan getuigt de voorstelling dezer Veddah's, als menschelijke apen van den lagen ontwikkelingstrap, waarop zij ten tijde van 't ontstaan van de Râmâjana in de oogen der Indiërs stonden.

Wij staan voor de noordelijke boventrap en klimmen naar de *Doergâ*-kapel op. Dáár staat Sjiwa's vrouw, zegevierend, op den door haar gedooden stier, in wiens gestalte de démon *Mahishâsoera* den hemel van Indra bestormd had.

Doergâ werd, op Indra 's bede om hulp, uit de vlammen geschapen, die van de goden uitgingen, en door hen gewapend. Daarom voert zij in tal van handen (meestal 10 of, zooals hier, 8) de godenwapens, waaronder den *tjakra* en den *sjankha* van Wishnoe en 't zwaard, den pijl en den boog en 't schild van anderen. Soms ook den *tri-sjôela* van haar goddelijken meester. Haar onderste rechterhand houdt den staart van den gedooden stier, terwijl de linker de haren van den in zijn ware gedaante ontijkenden *asoera* grijpt.

't Javaansche volk, dat Doergâ niet of nauwelijks meer kent, zag in dit beeld een voorstelling van *lara Djonggrang* de dochter van hun legendarischen koning Bâkâ, wiens kraton zij meenen terug te vinden in de naar hem genoemde bouwvallen in 't zuidergebergte, niet ver van Parambanan. En daar deze *Djonggrang* (lârâ of râra betekent een meisje van aanzienlijke geboorte, een freule), vóór haar huwelijk met den voor haar bestemden echtgenoot, met een anderen man gemeenschap moet hebben gehad, volgen de bewoners dezer buurt nog veelal den *adat*, die wil dat ook *hun* dochters niet ongerept ten huwelijk worden gegeven.

Van heinde en ver komen Javanen en Chineezers aan de vermeende Lârâ Djonggrang wierook en bloemen offeren, om gunsten te vragen of een gelofte (*kael*) te vervullen, in ziekte of tegenspoed afgelegd. Zelfs *hadji*'s (Mekkapelgrims) volgen dat „heidensche” gebruik. Wat sterker is, er zijn Europeanen, die zich tot het beeld wenden om bescherming, om voorspoed, om een hoogen

prijs uit een loterij, en de hemel weet wat meer. In 't laatst van 't vorige jaar bad een Jogja'sche jonge dame Lára Djonggrang om een man! Jammer, dat zij haar naam niet in 't bezoekersboek heeft willen schrijven; nu weten wij niet of 't geholpen heeft. (9)

19. *a.* Soegríwa en Hanoemân geleiden Râma en Lakshmana naar de zee kust, van waar Soegríwa zijn legerhoofden op verkenning uitzendt.

b. Hanoemân, die als zoon van den wind door 't lucht-ruim vliegt, is naar Lankâ overgewaaid en in Râwana's lusthof nedergedaald, waar Sitâ gevangen gehouden en door rākshasî's bewaakt wordt. Een van deze, een oude démone, schrikt bij Hanoemân 's verschijning. Achter Sitâ staat een andere rākshasî, maar ditmaal een jongere, van edel karakter, *Tridjatâ*, de dochter van Râwana's edelen broeder, *Wibishana*. Zij is Sitâ's troosteres en vriendin geworden.

20. *a.* Râma en Lakshmana aan de kust met Soegríwa.

b. Hanoemân bespiedt de vrouwen in Râwana's hof van achter een boom.

c. Sitâ is met Tridjatâ alleen gebleven, en nu nadert Hanoemân haar om haar door de lucht te ontvoeren. Maar de kuische vrouw weigert door vrijwillige aanraking van een anderen man dan haar echtgenoot haar vrijheid terug te winnen en dus kan Hanoemân niets anders doen dan haar op Râma's komst voorbereiden.

21. *a.* Hanoemân wordt door rākshasa's ontdekt en gegrepen. Zij binden hem en omwinden zijn staart met stroo en drenken dat met olie om hem levend te verbranden.

b. Maar nu rukt Hanoemân zich los en ontwijkt door de lucht, na eerst de daken van 't paleis in brand gestoken te hebben.

22. Hij is bij Râma en diens gezellen teruggekeerd en geeft hun verslag van zijn tocht.

---

(9) Daar nu 't beeld geen andere persoon dan *Doergá* voorstelt, is 't verkeerd, deze tjandi's, in navolging van onkundige Javanen, naar *lára Djonggrang* te noemen.

23. Zij besluiten de zeeëngte tusschen 't vaste land en 't eiland over te steken, en Rama heeft beproefd de waten met zijn vlammenpijlen uit te drogen, maar Sāgara, de zeegodheid, duikt met haar onderdanen uit de diepte op, om voor dezen ontferming te vragen en Rāma te raden de engte door de hulp van Hanoemān 's apen en haar visschen met rotsblokken te overbruggen.

24. a. Hanoemān, en zijn apen dragen rotsblokken aan en werpen die in de zee, waar ze door de visschen opgevangen en opgestapeld worden, en zoo wordt de klippenweg gebouwd, welks overblijfsels nu nog bij de kustbewoners onder den naam van *Rāma's brug* bekend zijn.

b. Aankomst op 't eiland en opmarsch naar Lankā.

Verder reikt de voorstelling aan dezen tempel niet, en we kunnen haar ook op de andere tjan*d*i's niet meer volgen, omdat daar van deze derde beeldenreeks te weinig overgebleven is.

We klimmen nu nog eenmaal over't oostelijke bordes, om onzen tweeden omgang te volbrengen, ten einde de godenbeelden, die ik als *Bodhisatwa's* meen te mogen beschouwen, aan den eigenlijken tempelwand te bezichtigen.

Bodhisatwa's worden staande op zittende afgebeeld, en in dit geval met één been of met beide beenen onder 't lichaam geslagen. GROENEVELDT zegt van hen: (10) „Zij dragen gewoonlijk godenornaat en houden meestal in de linkerhand, soms ook in beide een bloemenstengel, die langs den arm loopt, en waar bij de bloem zich bij den schouder bevindt; in de bloemen en in de houding der handen komen verschillen voor, waarin ik geen regel heb kunnen ontdekken.”

Verder dragen de *Bodhisatwa's* der vijf Dhjāni-Boeddha's op de lotusbloemen een voor ieder van hen kenmerkend symbool, maar geen dezer symbolen, een enkel uitgezonderd, dat echter tevens een attriboot van den hemelgod

---

(10) Catalogus der archaeologische verzameling van 't Bataviasche Genootschap, 1887, bladz. 79.

Indra is, komt op de bloemen der Parambanan-beelden voor. Overigens komen dezen geheel met de bovengenoemde voorstelling overeen. De symbolen op hun bloemen behooren, voorzoover die niet onherkenbaar zijn geworden, aan bepaalde Hindoegoden, en gaven mij aanleiding tot de meening dat die goden daar als Bodhisatwa's afgebeeld waren.

Zij dragen 't gewone godenornaat; zitten met de beide beenen onder 't lichaam geslagen op bekleede troenen, echter zonder lotuskussens, en hebben in de linkerhand, soms aan hun linkerszijde, den langs den arm oplopenden lotusstengel, met de bloem bij den schouder. Enkele malen is de bloem met stengelen al door een symbool, dat den god kenmerkt, vervangen. Van de rugleuning der troonzetels hangen bidschellen af, die 't boeddhistisch karakter schijnen te bevestigen.

Aan iedere zijde van elken god zijn, in een afzonderlijk omlijsten, een weinig achteruitwijkenden rechthoek, drie, soms ook slechts twee volgelingen afgebeeld, even rijk gekleed maar meestal zonder lichtschijf of oepawita, enkele malen ook zonder kroon. Waar de god een *Goeroe* voorstelt, zijn ook die volgelingen als *goeroe's* gebaard. Enkelen van hen zijn of schijnen vrouwen.

1. 't Eerste godenbeeld draagt op de bloem de *wadja*, *Indras'* bliksem, en kan dus dezen god voorstellen.

2. Een *Goeroe*, gebaard en met de waterkruik (*koendi*) op de bloem. De bidkrans in de rechterhand, de trisjôela met een tweede kruik en een tjamara aan zijn rechterzijde. Zijn gebaarde volgelingen voeren dezelfde symbolen.

3. Geen duidelijke kenmerken meer, alleen doen de offerlepels in de handen der volgelingen aan *Brahma* denken. Op 't voorhoofd een knobbeltje als de *oerna* van de Boeddhabeelden.

4. Op den lotus misschien een zwaard en in de rechterhand een bidsnoer. Twee der vogelingen hebben een offerlepel in de hand.

5 Een zwaard op de bloem. In de plaats van een

der volgelingen aan de rechterzijde van den god een *bodhiboom*, en in de plaats van den derde, links, een aap. 't Zwaard is geen kenmerkend symbool van slechts een enkelen god. Behalve Brahmâ voeren ook anderen wel zulk een wapen.

6. Erg geschonden. Op den lotus een lang rechthoekig voorwerp.

7. Een scepter of een knots (?) op de bloem. De laatste der drie volgelingen, rechts van den god, draagt een zwaard, naar 't schijnt in de scheede, op de wijze zooals de *kontjâ ngampil* van de javaansche vorsten zulke waarheidsteekens van hun meester dragen. (11)

De eerste der beide volgelingen, links, heeft een lotusbloem in de rechterhand, met een zwaard daarop als symbool.

8. Op de bloem misschien een vlam, die op *Agni*, den god van 't vuur, zou kunnen wijzen. Maar de volgelingen zijn als goeroe's gebaard en één van hen draagt een offerlepel, een tweede misschien ook en en derde een voorwerp dat op een grieksch-romeinschen *thyrsus*staf lijkt, met een pijnappel op den top.

9. Geen bloem, maar een gesloten bloemknop op den lotusstengel, zonder meer.

10. 't Best bewaarde en zorgvuldigst bewerkte van al deze godenbeelden. 't Symbool op de bloem is echter niet meer herkenbaar, maar doet aan een klok of een *dagob* denken.

11. Een dergelijk en even onduidelijk symbool als bij 't vorige beeld.

12 In de plaats van den lotus een brilslang, wier gekroonde kop de plaats van de bloem inneemt. De god heeft de houding van den *derden* Dhjani-Boeddha, met dit onderscheid, dat de linker hand niet open in den schoot ligt, maar den staart van de slang omvat: De

(11) Zie mijn plaatwerken: In den Kêdaton te Jogjakartâ en „De Garëbëg's te Jogjakartâ” Uitgaven van E. J. BRILL te Leiden en van 't Koninklijk Instituut voor de T-, L- en V. kunde van N. Indië.

slang wijst natuurlijk op Sjiwa.

De Dhjâni-houding is een kleinigheid, maar die toch opmerking verdient, omdat zij met andere bijzonderheden, zooals de bodhiboom van de vijfde groep, en misschien de dagob 's op 10 en 11 en elders, op Boeddhisme wijst.

13. De god gelijkt op den vorige, met dit verschil, dat de rechterhand niet open op de knie, maar op de borst rust. Nog eens dus *Sjiwa*, wat ons trouwens niet bevreemden kan, daar ook andere goden meer dan eenmaal voorkomen.

14. De linkerhand van den god is bij uitzondering ledig, maar een trisjôela aan zijn rechterzijde spreekt weder van *Sjiwa*. Een der volgelingen draagt een lotus, met een klok of dagobvormig symbool er op.

15. De vlam op de bloem duidt op *Agni*. Vier van de zes volgelingen voeren een lotus, en drie van die bloemen dragen koepelvormige symbolen, die wederom aan dagob's of bidschellen kunnen doen denken.

16. Op de bloem een bol, waaruit drie vlammen oprijzen, als de tanden van een slangvormig gepunte trisjôela. De vlammen zouden op *Agni*, maar de drietand op *Sjiwa* kunnen wijzen.

17. Geen lotus, maar in de plaats daarvan een boog met een pijl. Misschien *Râma*? Maar ook Brahmâ en andere goden worden, althans in Indië, wel eens met pijl en boog afgebeeld. De volgelingen hebben jonkvrouwelijke borsten en dragen, wat *Groeneveldt* te recht het *vrouwesnoer* noemt. De aangezichten zijn echter mannelijker dan de boezems zouden doen verwachten.

18. *Koewêra*, de onderwereldsche god van den rijkdom, al mist hij de gevulde zakken of vazen waarmede hij gewoonlijk wordt afgebeeld, en al draagt hij hier Wishnoe's gevleugelden zeehoren. Zijn zwaaarljvigheid en zijn vier onderwereldsche volgelingen kenmerken hem duidelijk genoeg.

19. 't Beeld is onkenbaar geworden. Maar op de bloem staat weder een koepelvormig symbool, met een kleinere verhevenheid op den top, als een dagob met de basis van

den kegel, die de meeste dagob's kroont. Vier demons als volgelingen, de twee aan de linkerzijde van den god zijn vrouwelijke demonen.

20. De bloem is nagenoeg geheel, 't symbool geheel verloren gegaan, 't zeer schoone beeld heeft een merk, als de *oerna* van Boeddha, op 't voorhoofd. Een der zes volgelingen heeft een démonisch aangezicht, dat aan *Kâla* of *Jama* kan doen denken.

21. *Kâla*, dat is *Sjiva* als god van den dood, als al vernietigende Tijd. Wij hebben boven reeds gezegd hoe *Kâla* op Java, onder boeddhistischen invloed, zijn schrikwekkende attributen verloren heeft. Zoo ook hier, en dat pleit weder, in verband met al 't andere dat ik daarvoor aangevoerd heb, voor den boeddhistischen oorsprong van deze tempels. De drietand naast dezen god en 't doods-hoofd op de bloem wijzen op *Kâla*, even als de trisjôela's van twee der zes volgelingen.

22. Gelijk aan 't vorige beeld, dus weder *Kâla*.

23. 't Symbool op de bloem stelt de *Wêda* voor, geschreven op tot een bundel samengebonden *lontar*-palmbladeren, en dat heilige boek is één der attributen van *Brahmâ*. Wat de schijf aan de rechterzijde, achter den god voorstelt, weet ik niet. Aan een door de horizont omgeven hemelglobe durf ik niet denken. De offerlepels van twee der zes volgelingen bevestigen de duiding van den god als *Brahmâ*,

24. Ook dit beeld is onkenbaar geworden door beschadiging. De vlam op de bloem van één der volgelingen wijst misschien op *Agni*.

DE WISHNOETEMPEL.

De tjandi Wishnoe ligt noordwaarts van den Sjiwatempel. De dubbele trap brengt ons over 't terras naar den ingang van de binnenkamer, die kleiner en eenvoudiger bewerkt is dan die van den Sjiwatempel. De muren zijn zonder versiering, maar aan iederen wand zijn twee uitstekende steenen, die misschien gediend hebben om lampen of offerbloemen er op te plaatsen. Voor beelden zijn ze te klein.

't Groote Wishnoebeeld (2,27 M.) is, even als dat van Mahâdéwa in den hoofdtempel, weder uit zijn brokstrukken opgebouwd en op zijn voetstuk gezet, dat in vorm overeenkomt met dat van den grooten god, maar minder rijk bewerkt is.

't Beeld heeft kroon en lichtschijf en vier armen; in de bovenhand, rechts, een vlammeende tjakra, 't symbool van de stralende zon, en links den gevleugelden zeehoren *sjankha*. De voorste rechterhand steunt op een knots, en de linker draagt een met de basis naar bovengekeerden driehoek, misschien de omgekeerde pyramide, 't symbool van 't *water*.

In dezelfde kamer vonden we nog 3 kleine beelden, als:

1. Wishnoe met zijn vrouw of *sjakti*, *Lakshmî* of *Sjri*, in dwerggestalte op zijn linker arm, zooals de indische goden meermalen met hun vrouwen voorgesteld worden.

2. Wishnoe in zijn *vierde* awatâra, als *Narasinha* of *leeuwensch*, in welke gestalte hij den godloochenenden demon *Hiranjâ Kasipoe*, die, beschermd door Brahmâ's gunst, door god noch mensch nog dier gedeerd kon worden, den buik openscheurt. Tegen den god, die de menschelijke en dierlijke natuur in zich vereenigde, was de demon niet bestand.

3. Wishnoe's *vijfde* awatâra, *Wâmana*. Als *dwerg* kwam hij tot den vromen *Daitja*-koning *Bali*, die door strenge boeteoefeningen de macht over de drie werelden verkregen en de goden onttroond had. De dwerg vroeg en verkreëg zooveel als hij met drie schreden bereiken kon, en herwon toen, als reus, met één stap de aarde, met een tweeden den hemel en met een derden de onderwereld, *Patûlâ*, die hij genadiglijk den overwonnene liet behouden. Daarom wordt *Wâmana*, zoo als hier, afgebeeld, staande op één been en met het andere hemelwaarts gestrekt, of ook wel, zooals op een onder 't puin gevonden en nabij de bezoekersloods bewaard beeldwerk, met nog een derde been naar de onderwereld gericht.

Onze omwandeling op 't terras kan kort zijn, daar van de *derde* beeldenreeks slechts weinig steenen op hun

plaats gebleven zijn, wier voorstellingen geen duidelijk verband meer houden.

De *vierde* reeks is weinig beschadigd. Daar alleen de oostzijde van den tempel door een trap in tweeën gedeeld is, heeft de bovenbouw slechts 21 muurvakken, en daarop 27 beeldengroepen, die weder telkens gewijzigde herhalingen zijn van één motief. Een god als Bodhisatwa, op een hoogen troon, zonder lotuskussen, gezeten tusschen twee naast en achter hem staande vrouwen. De goden hebben een lotusstengel, soms ook een wapen in één der handen, een enkele maal ook niets. Een trisjôela of een brilslang, een tjakra of een sjanka, een zwaard of knots, een offerlepel of pijl en boog, een vlam of een ander symbool op de bloem, kenmerken de dragers als Sjiwa, Wishnoe, Kâla, Brahmâ, Râma (?), Agni of een anderen god. Een enkele, zonder lotus maar gebaard, doet weder aan Goeroe denken.

De vrouwen houden in één der handen den stengel van een uit den bodem opschietende lotusplant, wier bloem tot boven den schouder reikt. Zij gelijken op de vrouwen, die aan den buitenwand van den Bârâboedoer aan weerszijden van de op Bodhisatwa's gelijkende mannen staan. Als volgelingen van de vóór haar gezeten goden doen zij aan dienende nimfen denken, maar de oepawîta, de kronen en de lichtschijven, die zelden ontbreken, teekenen haar als hogere wezens of, in verband met de lotusstengels, misschien als vrouwelijke Bodhisatwa's.

Enkele van deze vrouwebeelden zijn slechts half afgewerkt of alleen in omtrekken geschetst; andere steenen, ook van die waarop de goden uitgebouwen zijn, geheel vlak gebleven. Daar was dus 't beeld, dat er op uitgebeiteld zou worden, nog niet eens geschetst toen de tempelarbeid gestaakt werd of een geweldige aardbeving de onvoltooide bouwwerken in bouwvallen veranderde.

DE BRAHMA-TEMPEL.

Deze zuidelijke tjandi komt in bouw geheel met den Wishnoetempel overeen, maar hij heeft nog meer geleden.

In zijn binnenkamer ligt het Brahmabeeld nog altijd in stukken op den grond. 't Was 2.32 M. hoog, had vier gekroonde aangezichten en dus geen plaats voor een lichtschijf, en vier armen. Een knopvormige wrat in een cirkeltje boven een boogje op 't voorhoofd, getuigde waarschijnlijk, als een vereeniging van 't Sjiwa- en 't Wishnoeteeken, die de scheppende god soms draagt, van 't deelhebben aan beider macht.

In de rechter bovenhand houdt hij 't bidsnoer, in de linker een *padma* of lotusbloem, in de afhangende vóórhanden links een waterkruik en rechts een lotusrozet. 't Voetstuk is gelijk aan dat van Wishnoe.

Ook in deze kamer werden onder 't puin nog brokstukken van drie kleine beelden gevonden als:

1. Een vierhoofdig Brahmabeeld met *acht* armen, in welker handen we nog een bloemstengel, een zwaardgreep en een lotusknop herkennen.

2. Een vierhoofdig en *zesarmig* beeld, met zwaard en pijl, schild en zeehoren; en:

3. Een vierhoofdig en *vierarmig* beeld, dat, voorzoover we dat kunnen uitmaken, nog een bloem, een drietand, een schild en een zeehoren draagt. Brahmabeelden dus, maar met Sjiwaïtische en Wishnoëitische attributen, die alweder bevestigen dat de *drie* goden in deze tempels als één, of, juister misschien, als awatāra's van één oergod of oerbeginsel gedacht zijn. En dat dit dan geen ander dan Boeddha geweest moet zijn, leert ons, naar ik meen, 't mahājanistisch karakter der bouwwerken, dat uit verschillende m. i. ontegenzeggelijk boeddhistische kenmerken spreekt.

Van de *derde* beeldenreeks in aan dezen tempel nog minder overgebleven dan aan dien van Wishnoe, maar de *vierde* bleef grootendeels gespaard. Doch hier zijn *alle* goden Goeroe's, Sjiwa's als leeraar, en naast en achter elken Goeroe staan twee volgelingen, die door een baard en soms ook door enkele symbolen als monniken of goeroe's gekenmerkt zijn.

DE OOSTELIJKE TEMPELS.

In den middelsten of hoofdtempel van deze rij ligt een prachtig gebouwde, gebulte indische stier op een eenvoudigen, *met* altaarvormigen voet. Sjiwa's wahana, de *nandi*. Zijn kop is naar't Westen, naar den ingang van den tempel van zijn meester gekeerd.

En daarachter staan twee kleine beelden, ieder op een door paarden getrokken wagen. 't Eene, met 7 paarden, is *Sôerja*, de *Zon*, 't andere, met 10 paarden, *Tjandra* of *Soma*, de *Maan*. *Sôerja* heeft in iedere hand een bloem. *Tjandra* heeft een derde oog in 't voorhoofd, een omwolkte bloem in de rechter- en een vaandel in de linkerhand, en deze symbolen zijn, ondanks 't ontbreken van andere, met het aantal der paarden voldoende ter herkenning.

De noordelijke *tjandi* bevatte alleen een *Sjiwa*-beeld, met doodshoofd en maansikkel en 't derde oog, een lichtschijf achter 't hoofd en een *tjamara* boven den linker schouder. Alle andere attributen zijn met de vier handen verloren gegaan. De *oepawita* is geen slang, maar 't gewone kastekoord. 't Voetstuk is altaarvormig, maar eenvoudig bewerkt.

Van de overige bouwvallen is niets bizonders meer te zeggen. Zij zijn, op den voet en enkele muurbrokken na, geheel verloren gegaan.

In een om de bezoekersloods en de woning van den, door onze Archaeologische Vereeniging met de bewaking belasten, opziener staan enkele beelden of brokstukken van beelden en met hoog verheven beeldwerk behouwen steenen, die om en onder de puinmassa's gevonden werden en voornamelijk van de drie westelijke, enkele ook van de oostelijke tempels afkomstig kunnen zijn. Dit geldt ook van de vele ornamentale steenen en topstukken van kroonlijsten en daken, die verderop om en buiten 't terrein, langs den weg bijeen gebracht zijn en

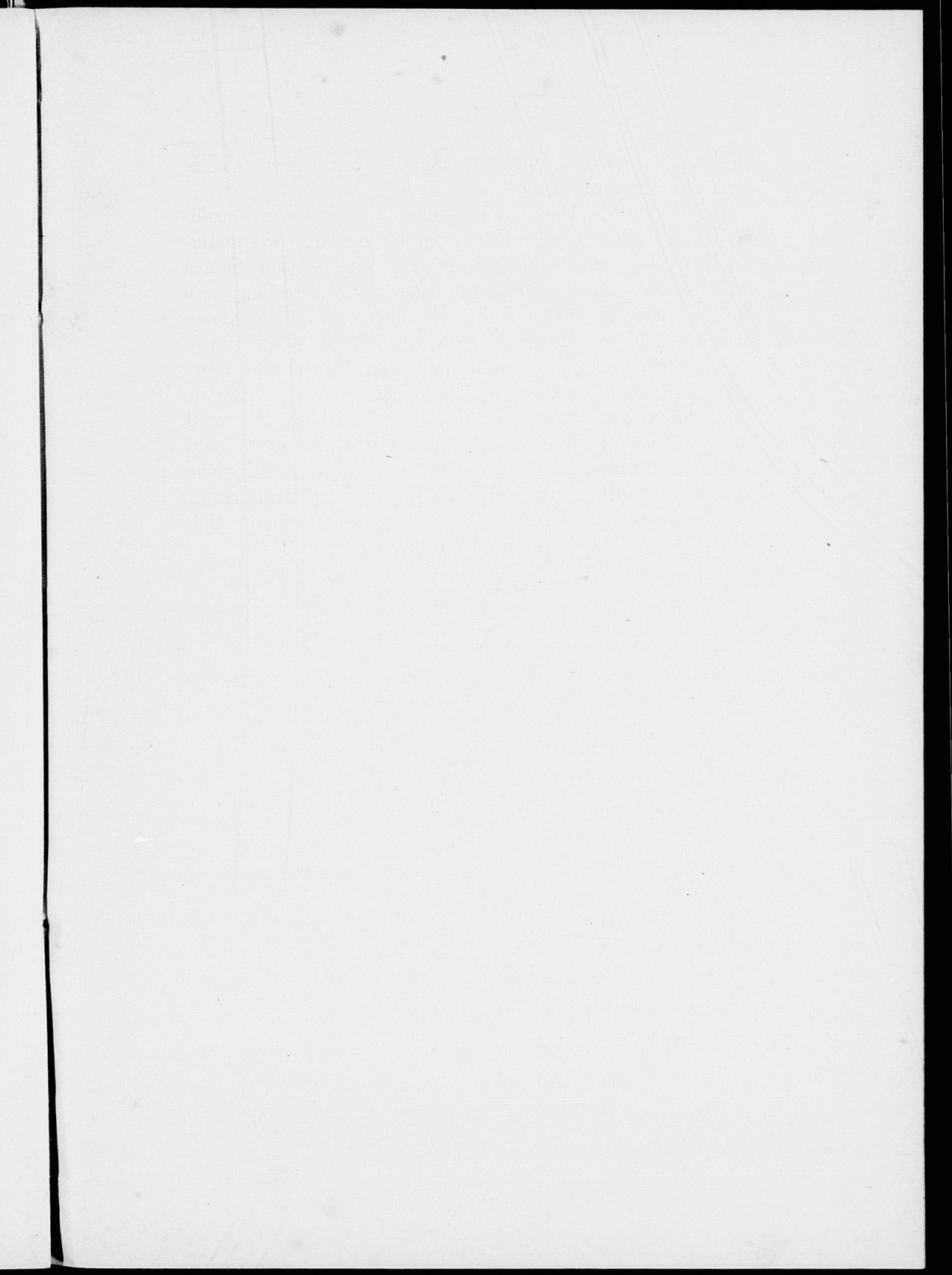
die in verband met het doel van dit werk geen nadere beschrijving verdienen.

Ook van de verheven schoonheid van stijl, van hoofdlijnen en onderdeelen, van lijsten en banden, evenredigheden en tegenstellingen, zwijg ik. Wie schoonheidszin mist, verliest daarbij niets, en ieder ander bezoeker van deze bouwvallen zal oneindig veel meer *zien* en genieten dan een schildering in woorden geven kan.

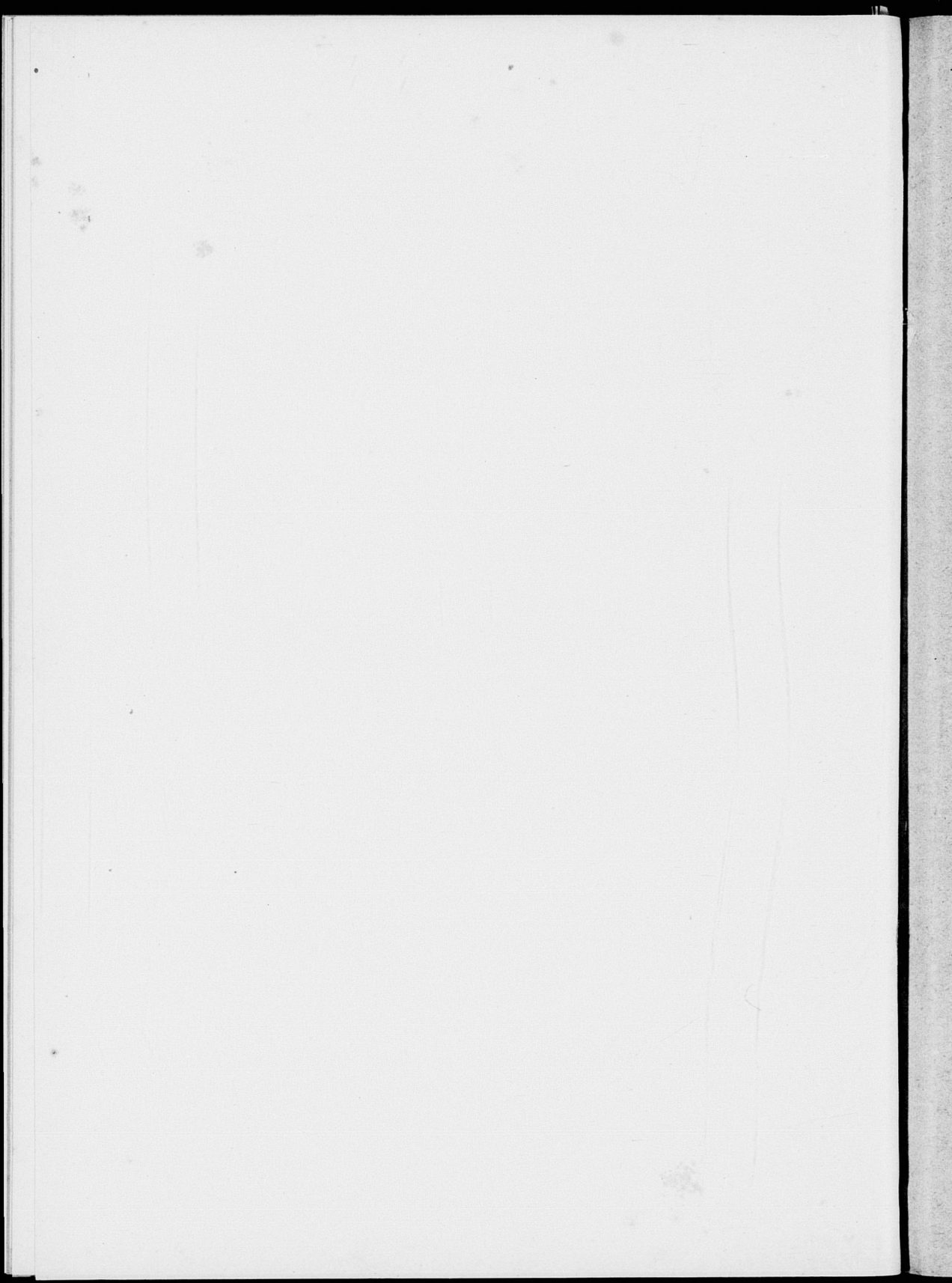
Grootter en grootscher dan deze tempelgroep is de heerlijke, de eenige Bārāboedoer, die misschien alleen door de bouwvallen van *Angkor*, in Siamisch Kambodja, in pracht en rijkdom overtroffen wordt, maar in schoonheid van vorm, in fijnheid van bewerking en in overweldigende kracht van uiting der beeldende kunst, doet Parambanan niet onder voor eenig ander gewrocht van vroegeren tijd, van een voor altijd verloren beschaving.

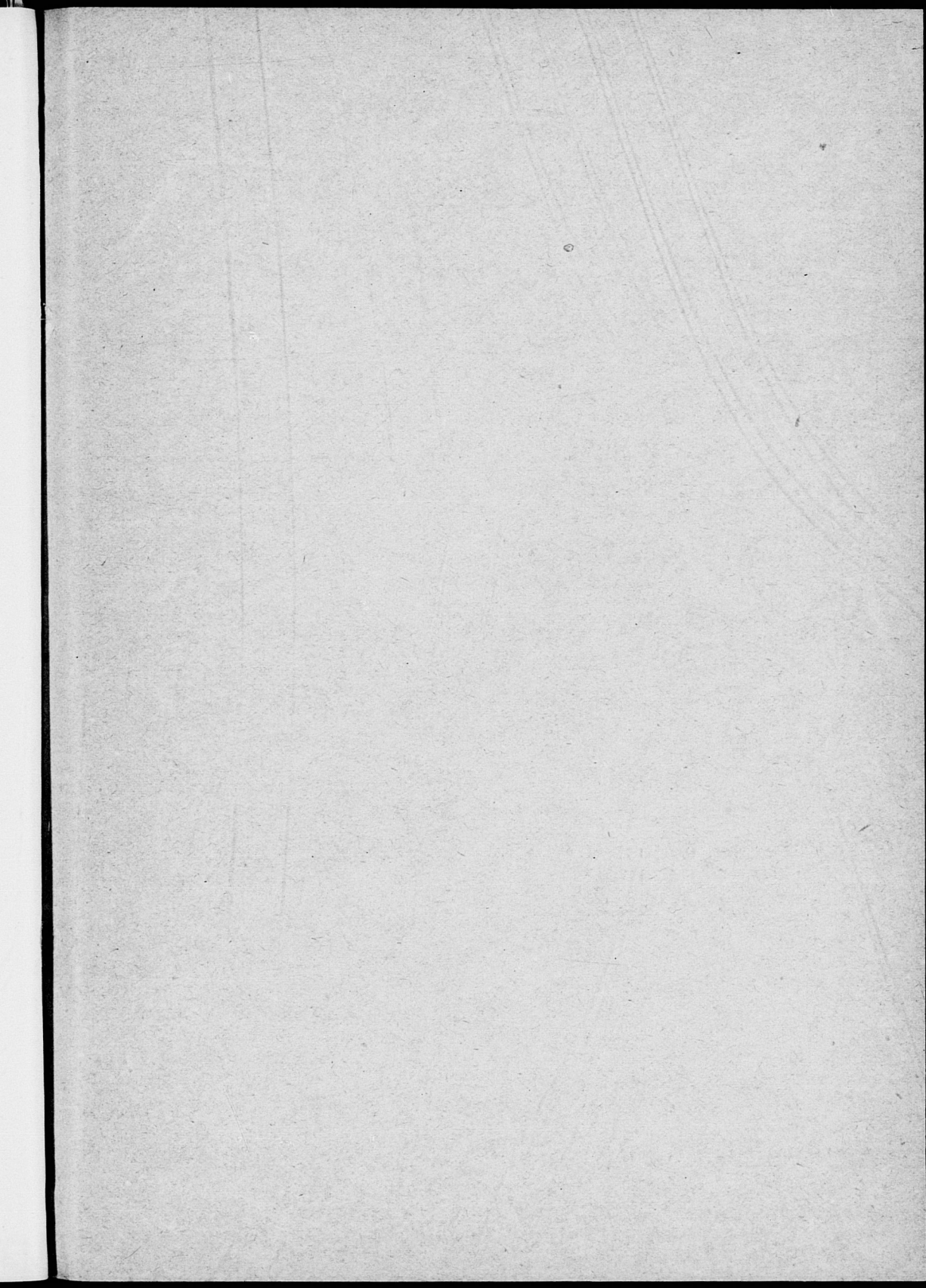
Jogjākartā, *Augustus 1897.*

d 5620